

Asya Studies

Academic Social Studies/Akademik Sosyal Arařtırmalar
Number: 1, p. 97-104, Autumn 2017

345 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİL DEFTERİNE GÖRE DİYARBAKIR'IN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI THE SOCIO-ECONOMIC AND CULTURAL STRUCTURE OF DİYARBAKIR ACCORDING TO THE REGISTRATION BOOK OF DİYARBAKIR ŞER, NUMBER 345

Arařtırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
07.07.2017

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
20.10.2017

**Asya'dan
Avrupa'ya
Uluslararası
Sosyal Bilimler
Dergisi**

Gülřen Akkoyun Özlü
Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Tarih ABD Yeniçağ
Bilim Dalı Yüksek Lisans
Mezunu,
akkoyungulsen@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4540-0158>

Öz

Şer'iyye sicilleri; Osmanlı Devleti'nin siyasi yapılanmasını anlamak ve anlamlandırmak adına kilit rolü üstlenen en önemli belge türlerinden biridir. Mahallinde tutulan kayıtlar olması hasebiyle Şer'iyye Sicil Defteri'nden yöresel özellikler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Yörenin kültürü, sosyal yapısı ve yaşayan halkın yakından tanınmasına olanak sağlamaktadır. Çalışmayı teşkil eden 345 Numaralı Diyarbakir Şer'iyye Sicili Defteri (H.292-301 M.1875-1884) tarihleri arasındaki dokuz yıllık zaman dilimini kapsamaktadır. Defter, tereke kayıtlarından meydana gelmektedir. Tereke defterlerinde genellikle ölen kişilerin miras tespiti ve taksimatı gibi konular bulunmaktadır. Defterde Diyarbakir halkının günlük hayatta kullandığı eşya çeşitleri, beslenen hayvanlar, bölgede yetiştirilen kuru tarım ve sanayi ürünleri, hakkında bilgiler mevcuttur. Bu veriler ışığında bölgenin iklimi hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Ayrıca mahalle, köy, ibadethane isimleri ve halk arasında kullanılan lakaplardan hareketle bölgedeki dini yapı ve çeşitliliğin yanı sıra etnik yapıdaki farklılıkların Diyarbakir ahalisinin sosyal ve kültürel hayatında ne kadar yer ettiği ve bunların birbirleriyle etkileşimleri irdelenebilir. Tereke kayıtlarında tespit edilen günlük hayatta sık ve nadir kullanılan eşyalar göz önünde bulundurulduğunda, o dönemde halkın günlük ihtiyaçları, ekonomik uğraşları, eşyaların değerleri hakkında verilere ulaşılabilir. Ailenin sahip olduğu çocuk sayısına bakılarak aile yapısı hakkında fikir sahibi olunabilir. Çalışma yukarıda bahsi geçen defterden elde edilen veriler ve konuyla alakalı diğer birinci ve ikinci el kaynaklarla da desteklenerek dönemin Diyarbakir'in sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şer'iyye Sicil Defteri, Diyarbakir, Tereke Defteri, Hukuk

Abstract

Şer'iyye signatures; Is one of the most important document types that play a key role in understanding and making sense of the political structure of the Ottoman State. Due to the fact that there are local records, the Sheriff Registry contains important information about local characteristics. The culture of Yorren allows social structure and recognition of the living people. It covers the nine-year timeframe between dates of Diyarbakir Sheriff Register Book No. 345 (H.292-301 M.1875-1884) which constitutes the work. The notebook comes out of the registry. Tereke's books usually include topics such as heritage detection and deportation. The notebook contains information on the variety of good the people of Diyarbakir use in their daily life, the animals that are fed, dry farming and industrial products grown in the region. In the light of this data, you can have information about the climate of the region. In addition to the religious structures and diversity in the region, the differences in ethnic structure in the social and cultural life of the Diyarbakir aha, and their interactions with each other can be explored by moving from the nicknames used in the neighborhoods, villages, places of worship and public. Given the frequent and rarely used items in everyday life identified in Terek records, the daily needs of the people, their economic affairs, the values of the goods can be reached at that time. The family can have an idea about the family structure based on the number of children the family has. The study was supported by the data obtained from the book mentioned above and other relevant first and second hand resources, and tried to put forward the socio-economic and cultural structure of Diyarbakir at that time.

Keywords: The Ottoman Empire, Şer'iyye Register, Diyarbakir, Tereke Book, Law

Çalışmayı teşkil eden 345 numaralı Diyarbakır Şer'iyye Sicil Defteri, Ankara Milli Kütüphaneden 2012 yılı aralık ayı içerisinde temin edilmiştir. Defter, 2015 yılında Başbakanlık Osmanlı Arşivine aktarılırken tam künyesine buradan ulaşılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivine H. 29.12.1318, (M. 19.04.1901) olarak kaydedilen defterin, bir çalışmada H. 1298-1301, (M.1881-1884) yıllarına ait olduğu belirtilmiştir¹. Ancak içerik incelendiği zaman hükümlerin tamamının H. 1292-1301 (M.1875-1884) yıllarında kayda alındığı belirlenmiştir. Milli Kütüphaneden 85 poz olarak temin edilen defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 81 poz olarak görüldüğü gibi bunun nedeni bazı sayfaların Milli Kütüphanede mükerrer çekilmiş olmasıyla ilgilidir. Ayrıca tereke kayıtlarından oluşan defter içerisinde 115 hüküm bulunmaktadır.

Tereke kaydı çerçevesinde genellikle mal tespiti, miras taksimatı gibi konular hakkında bilgiler yer alan defterde 1875 ile 1884 yılları arasında Diyarbakır halkının sosyo-ekonomik yapısı, günlük hayatı, geçim kaynakları, bölgede yetiştirilen ürünler ve havyanlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Mahalle ve köy isimleri, ibadethaneler ve lakaplardan hareketle bölgedeki dini yapı ve çeşitliliğin yanı sıra etnik yapıdaki farklılıkların Diyarbakır ahalisinin sosyal ve kültürel hayatında ne kadar yer ettiği ve birbirleri ile etkileşimleri irdelenebilir. Tereke kayıtlarında yer alan ziynet eşyaları başta olmak üzere diğer eşyalar göz önünde bulundurulduğunda halkın günlük ihtiyaçlarının yanı sıra özel eşyalar sosyal ve kültürel yaşayış hakkında önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca defter içerisinde beş hükümde kayda geçen kitaplardan, Diyarbakır halkının eğitim ve kültürel faaliyetleri hakkında kısmen bilgi edinilebilir.

19. yüzyılda Diyarbakır'da aile yapısı ile ilgili tereke hükümlerinde yer alan bilgiler, toplumun temelini oluşturan aile kurumu hakkında önemli veriler içermektedir. Evlilik, boşanma, miras, vekâlet gibi hususlara bakıldığı zaman genellikle tek eşliliğin egemen olduğu görülse de bazen iki hatta üç eşli olanlara da rastlanmaktadır.² Yine hükümlerde ailelerin genellikle iki, üç ve nadir de olsa beş çocuk sahibi olduğu görülmektedir.³

Mevcut aile kurumu ve hane içerisinde Diyarbakır'ın 19. yüzyıl nüfusunda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişim iki nedene dayandırılabilir. Bunlardan birincisi çeşitli hastalıklar ve afetler, diğeri ise eşkıyalık faaliyetlerine bağlı ortaya çıkan asayişsizliktir.⁴ Özellikle 19. yüzyılda yaşanan veba salgınları Diyarbakır'da büyük sıkıntılara yol açmıştır. Birçok kişi hayatını kaybetmiş veya şehri terk etmek zorunda kalmıştır.⁵ 19. yüzyıl boyunca veba salgınları ile sarsılan Diyarbakır, başka bir sıkıntı olan kıtlık ile de mücadele etmiştir. Bu kıtlık, etkisini önce köylerde daha sonra kazalarda göstermiştir. Eşkıyalık hareketleri neticesinde ortaya çıkan asayişsizlik de nüfusun azalmasında ve yer değiştirmesinde önemli rol oynamıştır. Tüm bu olumsuzluklar sonucunda birçok kişi yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldığı gibi bu durumdan başta nüfus olmak üzere tarım ve üretim-tüketim dengesi doğrudan etkilenmiştir.

Osmanlı şehirlerinde ikamet eden halk sosyo-ekonomik, etnik ve dini bakımdan farklı gruplardan oluşmuştur. Diyarbakır'ın şehir yapılanması da buna benzerlik göstermektedir. Şehirde yaşayan halkın büyük çoğunluğu Müslüman olsa da Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup cemaatler de bulunmaktadır. Ayrıca bu cemaatlerin içerisinde Keldanilik, Protestanlık, Ortodoksluk, Süryanilik, Yakubilik, Nasturilik, Sünnilik ve Şiilik gibi farklı mezheplerin olduğu kişi isimleri ve lakaplarından anlaşılmaktadır.⁶ Yine kişilere takılan lakapların icra edilen mesleğe, kişinin nereli olduğuna, mensup olduğu ırkı veya dini, toplumsal statüsü, fiziksel ve kişisel özelliklerine göre verildiği görülmektedir.⁷

Farklı dine mensup kişiler, ayrı mahallelerde oturdukları gibi birlikte aynı mahallede oturanlar da vardır. Hüseyin, Ruba'i, Ali Can, Rabi'a, Hacı Hızır, İbn-i Müdderis ve Çakal mahallelerinde aynı dine mensup gruplar ikamet ederken⁸ Fatih, Lala Beg, Hüsameddin, Sultan Hacı, Melik Ahmed ve Şeyh Matar mahallelerinde Müslim ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktadır.⁹ Bazı mahallelerde ise sadece gayrimüslim ahalî ikamet etmektedir.¹⁰ Öte yandan halk arasında din ve ırk ayrımı olmadığı gibi herkes

¹ Osman Ersoy, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 21, Sayı: 3-4, Ankara 1963, s. 52.

² BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 15, 14, 13, 11.

³ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 67, 62, 59, 57, 55, 47.

⁴ İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da Yönetim-Halk Münasebetleri", 38. ICANAS, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 10-15 Eylül 2007, s. 3384-3396.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmazçelik, *a.g.m.*, s. 3383.

⁶ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 87, 83, 74, 70, 68, 65, 56, 46, 15, 10.

⁷ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 88, 86, 82, 74, 66, 13, 12, 11.

⁸ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 86, 67, 58, 55, 53, 51, 40, 38, 19, 15.

⁹ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 87, 74, 70, 64, 47, 43, 38, 15.

¹⁰ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 263.

kendi inancına göre ibadet edebilmektedir. Buna en büyük delil, o dönemden günümüze kalan farklı din ve inançlara ait aynı mahallede yer alan farklı ibadethanelerdir.

Dönem içerisinde dinî farklılıkların yanı sıra Türk, Kürt, Arap, Fars, Ermeni ve Rus milletinden unsurlar da Diyarbakır'da bir arada yaşamıştır.¹¹ Örneğin hükümlerde *Hacı Kürd, Kürd kızı Aişe Hatun, Acem oğlu Kerevit, Ermeni milletinden Arta Rakvus veled-i Kirkor, Ermeni milletinden Baba Siyan, Sasi Farslı Dulkadir Sebe Bekir, Türkmen... ibn-i Hacı Mehmed, Rus Hüseyin Efendi ibn-i Ahmed Efendi* gibi isimler buna örnek gösterilebilir.¹²

Böyle bir görünüm sergileyen şehirde yaşayan halkın ekonomik alanda çoğunlukla ticaret, zanaat ve çiftçilikle uğraştığı görülmektedir.¹³ Defterde sıkça geçen tüccar, katırcı ve tacir isimleri, şehirde tüccarlık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığını teyit etmektedir.¹⁴ Ayrıca *Protestan milletinden tüccar Kerevit veled-i Agop, Tüccar Yedis veledi Atme, Tüccar Came ibn-i Zülfi Kerima ibn-i Ahmed* gibi isimlerin bulunması Müslim ve gayrimüslimlerden tüccarların olduğunu göstermektedir.¹⁵ Katırcılık yapan kişilere bakıldığında bunların daha çok Müslüman oldukları görülmektedir.¹⁶ Defterden hareketle Diyarbakır'da ticaret ile ilgilenenlerin çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu anlaşılırken¹⁷ *Penyeci Havva Hatun*¹⁸ adında bir kadının isminin zikredilmesi ticari faaliyetler içerisinde az da olsa kadınların da bulunduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹

Diğer taraftan tarım yörede önemli bir yer tutarken Osmanlı kaynaklarında kuru tarımın içine giren buğdaya *hınta* denilmektedir.²⁰ Yörede arpa, buğday, darı, çeltik, susam²¹ ve mercimek tarımı yoğunluk göstermektedir. Ayrıca keten, tütün ve pamuk yetiştirilen sanayi ürünlerindedir.²²

Anadolu'da meyvecilik alanında bağcılık ön sıralarda yer alırken²³ Diyarbakır'da mevcut kaynaklara yönelen halk, özellikle bağcılığın ön plana çıkmasını sağlamıştır. Defterde üzüm bağları "Kürüm" olarak da geçmektedir.²⁴ Bağcılığa bağlı üzüm, pekmez, pestil, kuru üzüm ve bunların yanı sıra muhtemelen şarap üretiminin de olduğu düşünülmektedir.²⁵ Çünkü hükümlerde şarap kadehleri ve şarap şişelerinin miras olarak bırakıldığı görülmektedir. Öte yandan Diyarbakır'daki meyve ve sebze üretimi genellikle halkın ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde kalmıştır.²⁶ Şehirde birçok meyve ve sebze çeşidi olmasına rağmen daha çok kavun, kelek, karpuz, kabak, şeftali, dut, üzüm, palamut ve soğan gibi meyve ve sebze çeşitlerinin yetiştirildiği görülmektedir.²⁷

Ayrıca Diyarbakır, ipek böceği ve ipek yetiştiriciliği bakımından Anadolu'da en önemli üretim merkezlerinden biri olmuştur.²⁸ Bölgede üretimin gelişimi, İran'dan gelen ipeklerin Diyarbakır üzerinden Anadolu'ya geçmesi ve halkın ipek böceğini tanımasıyla gerçekleşmiştir. Bu vasıta ile Diyarbakır'da ipek böceği yetiştiriciliği gelişmeye başlamıştır. Defter içerisinde geçen "*Çullu karyesinde olan tırtıl icâresi... dikmekle maruf bahçe el-tarafında olan dut icârından, kezâlik mahalle-i mezkûrede iki kıta'dutluk*

¹¹ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 87, 74, 70, 68, 65, 56, 15, 10.

¹² BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 87, 74, 70, 68, 65, 56, 15, 10.

¹³ Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 261

¹⁴ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 87, 83, 54, 46, 43, 40, 20.

¹⁵ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 87, 54, 46.

¹⁶ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 87, 83, 66, 54, 46, 45, 43, 40, 20, 12.

¹⁷ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 345: 86, 85, 83, 79, 76, 74, 72, 67, 66, 65, 64, 62, 59, 57, 56, 55, 54, 53, 52, 51, 50, 49, 47, 46, 45, 43, 42, 41, 40, 39, 38, 37, 36, 35, 20, 19, 18, 16, 14, 13, 11, 10, 9.

¹⁸ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 1.

¹⁹ Bunun en önemli nedeni, XIX. yüzyılda hız kazanan batılılaşmanın kadını toplum içerisinde aktifleştirmesidir. XIX. yüzyıldan itibaren kadınların gerek ticarete gerekse çalışma sektöründeki etkinliği artmıştır. Özellikle de dokuma sektöründe aktif olmuşlardır. Geniş bilgi için bkz. Dilek Akgümüş, "Osmanlı'nın Son Döneminde Müslüman Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri, *Tarih ve Sosyal Dayanışma Derneği*, 5 Haziran 2013; Sibel Dulum, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, s. 22-90.

²⁰ Figen Taşkın, "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürünün İhracatını Yasaklaması", *Studies of the Ottoman Domain*, 2013, C. 3, Sayı: 4, s. 4; BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 86, 73, 72

²¹ Susam defter içerisinde genelde "Küncü" olarak geçmektedir. BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 46.

²² BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 46, 40, 20, 18.

²³ Geniş bilgi için bkz. İbrahim Solak, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008, Sayı: 24, s. 217-251.

²⁴ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 79.

²⁵ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 85, 65, 57, 1.

²⁶ Geniş bilgi için bkz. Kenan Haspolat, "Diyarbakır'da Tarım ve Hayvancılık" *Diyarbakır Tarım, Çevre ve Doğa Sempozyumu*, Diyarbakır 01-03 Haziran 2010, C. 1, s. 14-93.

²⁷ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 87, 85, 79, 66, 63, 55, 50, 49, 46, 13.

²⁸ Dilek Altun, "XIX. Yüzyılda Bursa'da İpek Böcekçiliği", *Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, Balıkesir 2007, Sayı: 1, s. 110.

*bağçesi*²⁹ gibi bilgiler, dut bahçelerinin hem Diyarbakır merkezde hem de kaza ve köylerde olduğunu göstermektedir. Yine “*Elvandiğen ipek dirhem, elvan ipek şerit, siyah pusgel ipek dirhem, elvan koza ipek dirhem, çaput ipek dirhem, ipek kemer*”³⁰ gibi bilgiler, şehirde ipeğin fazla bulunduğunu ve eşya yapımında kullanıldığını göstermektedir.

Osmanlı belgelerinde pamuk için genellikle *penbe* tabiri kullanılırken³¹ pamuklu dokumacılığa bağlı gelişim 18. yüzyıla kadar sürmüş daha sonraki yüzyıllarda az da olsa gerileme yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni İngiliz pamuğunun daha ucuz olması ve piyasaya hızlı bir şekilde yayılması sonucu daha çok emek, maliyet ve zaman isteyen yerel dokumacılığın rağbet görmeyerek gözden düşmesidir.³² Bahsi geçen defterde *penbe*³³ koza ve pamuk³⁴ isimleri kullanılmaktadır. Önemli bir ticari merkez olan Diyarbakır’ın coğrafi yapısı ve iklimi pamuk yetiştiriciliğine elverişlidir. Bu çerçevede yörede pamuk ekimine bağlı dokuma sanayi hızla gelişmiş; bez, çuha dükkânları ve atölyeler açılmıştır.³⁵ Diyarbakır’ı 1815 yılında ziyaret eden seyyah J.S. Buckingham şehirde pamuğun çok önemli olduğunu ve pamuğa bağlı birçok sanayi kolunun geliştiğini ifade etmektedir.³⁶ Dokumacılık alanında 19. yüzyılda Diyarbakır’a has *kırmızı bez* denilen bir bez çeşidi ön plana çıkmıştır. Bu bez türünün fiyatının da yüksek olması, değerli bezler arasında olduğuna kanıt gösterilebilir.³⁷ Kırmızı bez türünün dışında *beyaz, sarı, festen, sırtlı, şirtan* gibi birçok bez çeşidi kullanılmıştır.³⁸ Pamuk ve dokuma ile uğraşan esnafın geneli Müslüman olup maddi durumlarının diğer esnafıya nazaran daha iyi olduğu söylenebilir.³⁹

Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıl sonlarında gül yetiştiriciliğini teşvik kapsamına alması genel tarım politikalarıyla ilgili olduğu kadar gülcülüğün yoğun şekilde yapıldığı Rumeli topraklarını kaybetmesiyle de ilgilidir.⁴⁰ Anadolu’ya göç eden Rumelililer, gülü geldikleri yerden Anadolu’ya taşımışlardır. Dönemin padişahı olan II. Abdülhamit’in de teşviki ile gül yetiştiriciliği gelişmiştir. Bulgaristan’dan gelenler gül fidelerini de beraberlerinde getirmiş ve ilk olarak Bursa’da gül yetiştirmeye başlamışlardır. Dikilen gülfidanları zamanla Diyarbakır, Mardin, Kastamonu, Adana, Erzincan ve İzmit yörelerine yayılmıştır.⁴¹ Öte yandan Diyarbakır’da gül yetiştiriciliği tarihi, Asurlular dönemine kadar götürülmektedir. Defterde “*Güllük yerin bedel-i aşar virgüsü olduğu bi’l-ihiyar tahakkuk etmeğle*” ibaresinin bulunması Diyarbakır’da gül bahçelerinin olduğu ve bundan aşar vergisinin alındığını göstermektedir. Yukarıda bahsi geçen tarihten itibaren Diyarbakır önemli bir gül merkezi olmasına rağmen şehirde sistematik bir gül yetiştiriciliği gelişmemiştir.⁴² Ayrıca daha eski tarihlerde şehri ziyaret eden seyyah Evliya Çelebi ve Matrakçı Nasuh eserlerinde Diyarbakır gülleri ve üretimi hakkında bilgi vermişlerdir.⁴³

Tarım yanında Diyarbakır’da hayvancılık faaliyetleri yoğun olup defter içerisinde hayvan cinsleri ve fiyatlarını görmek mümkündür. Hayvan cinsleri ve fiyatlarına bakıldığı zaman tabloda birim fiyatları görülmektedir.⁴⁴

²⁹ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 85, 62, 49.

³⁰ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 49.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 56, 40, 17; Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 290; Ahmet Kankal, “16. Yüzyılda İdari-İktisadi ve Sosyal Açından Kargı Kazâsı”, *Uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali*, Çorum 17-27 Temmuz 1991, s. 236; Nebi Bozkurt, “Pamuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2006, C. 34, s. 154.

³² Bozkurt, *a.g.m.*, s. 155.

³³ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 56, 40, 17, 9

³⁴ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 56, 40, 35, 17, 9.

³⁵ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 86, 56.

³⁶ J. S. Buckingham, *Trevals in Mesopotamia*, London 1827, s. 215.

³⁷ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 76, 54, 51.

³⁸ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 76, 74, 69, 63, 60, 56, 54.

³⁹ Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 312; BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 57.

⁴⁰ Kerim Sarıçelik, “Osmanlı Devleti’nin Anadolu’da Gül Tarımını Teşvik Politikaları”, *The Journal of Social Science Studies*, Sayı: 47, (Yaz 2016), s. 311.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Sarıçelik, *a.g.m.*, s. 312-313.

⁴² Geniş bilgi için bkz. Yeşim Mendî Yalçın, “Diyarbakır İlinin Gül Yetiştiriciliği Potansiyeli”, *Gül Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır 2011, s. 385.

⁴³ Hasan Mert Kaya, “Sevgi Kenti Diyarbakır”, *THY SkyLife*, 2010, Sayı: 47, s. 311.

⁴⁴ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 63, 57, 45, 44, 39, 20, 14, 13, 10, 9.

Büyükbaş Hayvanlar - Fiyat (Guruş)		Küçükbaş Hayvanlar - Fiyat (Guruş)	
Dişi oğlak	-	Eşek (Merkep)	-
Oğlak	-	Camuş	360
Dişi oğlak	-	Öküz	200
Teke	-	Kebir inek	355
Tavuk	3	İnek buzağı	295
Keçi	68		
Koyun	48		
Kuzu	-		

Yine defterde geçen at cinsleri ve fiyatlarını da tespit etmek mümkündür.⁴⁵

At Cinsi	Fiyatı (Guruş)	At Cinsi	Fiyatı (Guruş)
Beşmoriker kısrak	940	Beygir katır ⁴⁶	320
Yağız kırat	-	Katır	220
El al tay buzağı	350	Ker kısrak	166
Törsi ? kırat	3000	Tol kısrak	-

Bu veriler incelendiğinde; Diyarbakır'da küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığın yapıldığı görülmektedir. Defter içerisinde “keçe, keçe çıval, keçe leğeni, keçe tahtası, kıl kuşak, palas, deri kilim” gibi eşyaların bulunması koyun ve keçinin hem etinden hem sütünden hem de deri, yün ve kılından faydalandığını göstermektedir.⁴⁷ At, eşek (merkep), öküz gibi binek hayvanların ise daha çok taşımada kullanıldığı “Semerci Kasım ve Eğer döşeği” tabirlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁸ Bahsi geçen binek hayvanlar içerisinde atın “Beşmoriker kısrak, beygir katır, yağız kırat, al tay, ker kısrak, törsi? kırat, tol kısrak” gibi birçok çeşidinin bulunması bunların günlük hayatta sıkça kullanıldığını göstermektedir.⁴⁹ Tablodan da anlaşıldığı üzere hayvan fiyatları içerisinde en yüksek meblağı at ve atın çeşitleri oluşturmaktadır.

Ayrıca defterde adı sıkça geçen ve her evde bulunması gereken temel kullanım eşyaları ile adı nadir geçen eşyalar ekler kısmında tabloda gösterildiği gibi nadir kullanılan eşyaların fiyatlarının genellikle yüksek olduğu da görülmektedir.

SONUÇ

H. 1292-1301 (M.1875-1884) yıllarını kapsayan 345 numaralı Diyarbakır Şer'iyeye Sicil Defteri 19. yüzyıl Diyarbakır'ın sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler içermesine karşın; yalnızca dokuz yıllık zaman dilimini kapsamaması ve tereke kayıtlarından oluşması hasebiyle Diyarbakır'ı uzun bir süreç içerisinde tüm yönleriyle yansıttığı söylenemez. Buna rağmen defterde Diyarbakır'ın sosyal yapısı; şehirdeki halk, bu halkın yaşam tarzı, ekonomik durumu ve uğraş alanları hakkında bilgiler tespit edilebilir.

Farklı din ve mezhebe bağlı ibadet yerlerinin olması ve halk arasında *Protestan, Süryani, Keldani* gibi farklı mezhep tabirlerinin bulunması farklı inançtaki insanların Diyarbakır'da bir arada yaşadığını ortaya koymaktadır.

Dini mensubiyetleri hakkında bilgi sahibi olunabildiği gibi bölgedeki tarım, hayvancılık ve hayvan türleri hakkında da verilere ulaşılmıştır. Özellikle de atın *Beşmoriker kısrak, Beygir Katır, Yağız kırat, Al tay, Ker kısrak, Törsi? kırat, Tol kısrak* gibi çeşitlerinin olması Diyarbakır'da çok fazla kullanıldığını göstermektedir.

Diyarbakır'ın her yerinde olmasa da şartların elverişli olduğu yerlerde yapılan bağcılık, gül yetiştiriciliği, bostancılık faaliyetleri ile birlikte sebze ve meyve üretiminin de yapıldığı görülmektedir.

Pamuk yetiştiriciliğine bağlı ortaya çıkan dokumacılık ve buna bağlı şehir merkezinde açılan *penbe dükkânları*, özellikle de şehir merkezinde varlığını sürdüren *penbeci ve penyeci* diye adlandırılan meslek grupları ve dokumacılığa bağlı ortaya çıkan *Bez entari, Kırmızı bez, Sarı bez, Beyaz bez ve iplik*

⁴⁵ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 63, 57, 45, 39, 20, 14, 13, 10.

⁴⁶ Defter içerisinde beygir yerine bargir kelimesi de kullanılmıştır. BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 345. s. 65.

⁴⁷ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 79, 76, 74, 67, 64, 58, 57, 56, 54, 45, 42, 40, 38, 16, 12, 11.

⁴⁸ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 62, 12.

⁴⁹ BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 63, 57, 45, 39, 20, 14, 13, 10.

çeşitleri yanında *Çekerli penye*, *Çermuk penyesi* gibi ürünler hakkında bilgilere ulaşılması bölgede bu kumaş çeşitlerinin fazla olduğunu ve kullanıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Altun, D. (2007). "XIX. Yüzyılda Bursa'da ipek Böcekçiliği", *Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, 1: 102-108.
- BOA., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Meşihat, Şer'iyye Sicil Defteri (MŞH. ŞSC.d.), 3740, 29 Zilhicce 1318/19 Nisan 1901).
- Bozkurt, N. (2006). Pamuk, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 34, s. 154-156), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Buckingham, J. S. (1827). *Trevals in Mesopotamia*, London.
- Ersoy, O. (1963). "Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 21(3-4): 33-65.
- Haspolat, K. (2010). "Diyarbakır'da Tarım ve Hayvancılık" *Diyarbakır Tarım, Çevre Ve Doğa Sempozyumu, 01-03 Haziran 2010*, (C. 1, s. 14-93), Diyarbakır.
- Kankal, A. (1991). "16. Yüzyılda İdari-İktisadi ve Sosyal Açından Kargı Kazası", *Uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali, 17-27 Temmuz 1991*, (s. 225-242), Çorum.
- Kaya, H. M. (2010). "Sevgi Kenti Diyarbakır", *THY Skylife*, Sayı: 47, s. 311.
- Sarıçelik, K. (2016). "Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da Gül Tarımını Teşvik Politikaları", *The Journal of Social Science Studies*, 47: 309-317.
- Solak, İ. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24: 217-251.
- Taşkın, F. (2013). "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürünü İhracatını Yasaklaması", *Studies of the Ottoman Domain*, 3(4): 18-36.
- Yalçın, M. Y. (2011). "Diyarbakır İlinin Gül Yetiştiriciliği Potansiyeli", *Gül Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, s. 380-385.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmazçelik, İbrahim, "Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da Yönetim-Halk Münasebetleri", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007*, (s. 3384-3396), Ankara.

EKLER**Tablo-1: Evlerde Bulunan Bazı Kitaplar**

Dertahtar cild	Enisü'l-salif	Fetva-i Kıbcı..	Şerh delail el-tecidat
Kascan cild	İstibah-ı ...	Ahiri keteb	Tercüme-i Kamus cild
Tarih-i fevtâni Eys	Meşayik-i...	İbn-i Haldun	Fetva-i Abdurrahim cild
Tarihi Raşid	İstibah-ı ...	Tarih-i Siros	Fevta-i Ata Efendi
Tarih-i Vasıf	Evkâr-ı ...	Düstûr cild	Ahali şerhi Aliü'l-kari cild
Hayr-ı Haşiyesi ...	Ramar	Molla Cels	Tefsir-i cemâl cild
Azhar ... cild	Bostan cild	Hüsniye	Kâmi mermevâni cild
Evrak-ı Pertan ...	Mevkufât	Zakıb Çaryar	Mirac-ı şer'î ...
Tefsirden bir teze	Halis	Ahd-ı Kebir	Cedide-i Salih Efendi
Kâffe-i Mısır ...	Ruşhan	...Mahmudiye	... Atar ve saire
Atabad ... ve nitâc	Fenvai Ömer Efendi		Kara Halil ve devr-i tacı
Osmanlı ve İslâm	Der-mektub Kara Davud		Haliye-i Mahur
Evrak-ı Pertan	Delâil-i şer'î Kara Davud		Tebri tercümesi
Molla Cami şer'î Muhterem Efendi			
Kaynak: BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 62, 39, 27, 26, 22.			

Tablo-2: Halk Arasında Kullanılan Unvan ve Lakaplar

Katırcı Reşid	Derikli Şerif	Semerci Kasım
Bıçakçı Beşar	Yeniceli Ali bin Mehmed	Dürzi ...
Sarıklı Molla Kasım	Helikanlı Hüseyin Kahya	Dürzî İbri
Molla Kasım	Surlı Hacı İsmail	Hizmetkâr Hüseyin
Sedefkâr Ali	Dellali Hasan Hamdullah	Değirmenci İkop
Bekçi Paşa Abdulkadir	Şeyh Mehmed Efendi	Kahveci Murad
Cafer Çavuş	Kalaycı Seru Beg	Bakkal Mehmed
Barutoğlu İbrahim Ağa	Sofi Eyüp Çeri Efendi	Kahveci Ali Baba
Tabib Yahosi	Zoroğlu Bezzaz	Kunduracı Kereyit
Kelekci Hamit	Uzun Hüseyin Ağa	Muhtar Halil Ağa
Demircizâde Osman Efendi	Çakal İsmail Efendi	Kürd Hacı
Veznederzâde Abdulhamid	Mir Aleaddin Beg	Saçlı Ahmed
Kerhaneci Süleyman	Kereyit veled-i Agop	
Kaynak: BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 88, 86, 82, 74, 66, 13, 12, 11.		

Tablo-3: Merkezdeki Meslek Grupları

Bakkal	Keçeciler	Kazazcı	Senacı	Kasab	Circirci
Babuşcu	Kere	Kazancı	Semerci	Penyeci	Oturakçı
Bakırcı	Kelekci	Tosuncu	Değirmenci	Penbeci	Yosuncu
Bazarcı	Kermişci	Timurcu	Sedefkar	Kabancı	Sahaf
Berber	Külahçı	Terzi	İplikçi	Dikici	Nasırcı
Bezzaz	Külahçı	Tuzcu	Lorlorci	Kürkcü	Yarukcu
Bıçakçı	Attar	Kebapçı	Kalaycı	Fırıncı	Kahveci
Bostancı	Muhasebeci	Tütüncü	Direkçi	Palancı	Pirinççi
Hattatçı	Muytapçı	Sabuncu	Saraç	Çulcu	
Kaynak: BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. 86, 85, 83, 79, 76, 74, 72, 67, 66, 65, 64, 62, 59, 57, 56, 55, 54, 53, 52, 51, 50, 49, 47, 46, 45, 43, 42, 41, 40, 39, 38, 37, 36, 35, 20, 19, 18, 16, 14, 13, 12, 11, 10, 9.					

Tablo-4: Evlerde Bulunan Eşyalar

Pike	Tencere	Kuşhane	Havlü	Minder	Süzgü	Don gömlek
Hırdavat	Kilim	Döşek	Kazan	Hınta	Kefkir	El rendesi
Keser	Yorgan	Yasdık	Kazma	Lengeri	Fanus	Yer şiltesi
Bıçkı	Sini	Sahan	Çekmece	Keçe	Satıl	Kuyu satılı
Kürsü	Palas	Sekure	Saat	Çuka	Fistan	Bez parça
Bıçak	Hasır	İbrik	Entari	Şalvar	Taht	Tabak kat
Teşt	Serir	Tabak	Bohça	Soba	Tas	Saç mangal
Şamdan	Sandık	Sako	Çuval	Yelek	Şişe	Sefer taşı

Kaynak: BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, bu eşyalar hemen hemen her hükümde yer almaktadır.

Tablo-5: Evlerde Nadir Bulunan Eşyalar

Çini	Çarık	Puşi	Yüklük	Atik gazi	İngiliz anahtarı
Kazhane	Pantolon	Ayna	Lale tabe	Kama	Çuka kemer
Palamut	Palto	Çanta	Atlas elbise	Nısf-ı gazi	Çuka sako
Pike	Maşa	Mala	Sim bilezik	Sim-i mecdiye	Çuka seccade
Mengene	Kantar	Pil	Sansar derisi	Servi sandık	Kovalı saat
Huruç	Tuzak	Cezve	Yakut yüzük	Sim nargile	Tunç mangal
Tabanca	Hançer	Çadır	Çalar saat	Sim küpe	Bez seten
Tüfenk	Fes		Kar tahtası	Altun küpe	Adliye altunu

Kaynak: Nadir kullanılan ve fiyatları genellikle yüksek olan eşyaların defterde yer tespitini kolaylaştırmak için isimleri ile geçtiği hükümler belirtilmiştir. BOA., MŞH. ŞSC.d., 3740, hk. Çini 67, 56, 42. Çarık 59, 53. Puşi 16. Yüklük 74. Atik gazi 62. İngiliz anahtarı 87. Kazhane 55. Pantolon 79, 39. Ayna 68, 34. Lale tabe 67. Kama 79, 74. Çuka kemer 87, 83. Palamut 87, 83. Palto 39, 15. Çanta 66, 42, 11. Atlas elbise 66. Nısf-ı gazi 62. Çuka sako 87, 79. Pike 87, 83. Maşa 59, 35. Mala 34. Sim bilezik 65. Sim-i mecdiye 62. Çuka seccade 85. Mengene 87. Kantar 51, 39, 34. Pil 66, 63. Sansar derisi 10. Servi sandık 62. Kovalı saat 87. Huruç 54, 46. Tuzak 34. Cezve 79, 34, 13. Yakut yüzük 10. Sim nargile 62. Tunç mangal 52. Tabanca 53, 46, 44, 42, 40, 20, 11. Hançer 57, 46, 45, 16, 14. Çadır 46, 25, 13. Çalar saat 47, 11. Sim küpe 69. Bez seten 57. Tüfenk 79, 66, 65. Fes 73, 70, 64, 54, 44, 34, 13. Kar tahtası 39. Altun küpe 85, 69, 66, 43, 17. Adliye altunu 62).